

Rasa Paukštytė-Šakniene – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja
Moksliniai interesai: šeimos tyrinėjimai, kaimynystės tyrimai, miesto etnologija, etniškumo raiška, laisvalaikio ir švenčių tyrimai
El. paštas: rasa.sakniene@gmail.com

Rasa Paukštytė-Šakniene – doctor of humanities (ethnology), senior research fellow at the Lithuanian Institute of History, the Department of Ethnology and Anthropology
Research interests: family research, neighborhood research, urban ethnology, expression of ethnicity, leisure and holiday research
E-mail: rasa.sakniene@gmail.com

Rasa Paukštytė-Šakniene

Lietuvos istorijos institutas

ETNOLOGINIS ŠEIMOS LAISVALAIKIO TYRIMAS: VILNIAUS APYLINKIŲ SAVITUMAI

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjama dviejų kartų žmonių suvokiama laisvalaikio samprata ir jo leidimo būdai. Siekiama atskleisti Vilniaus apylinkėse tyrinėtų vietovių laisvalaikio specifiką, analizuojant: katalikišką sekmadieninio laisvalaikio; laisvalaikio kaip vienos veiklos pakeitimo kita; laisvalaikio „sau“ ir šeimai sampratą, parodyti santykinį laisvalaikio ir darbo svarbos suvokimą. Pagrindinis darbo šaltinis – 2017–2018 m. autorės sukaupti etnografinių lauko tyrimų duomenys Vilniaus apylinkėse, lyginimo tikslais pasitelkiant analogiška metodika pagrįstus 2012–2015 m. Vilniaus mieste atliktus šeimos laisvalaikio tyrimus.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: laisvalaikio samprata, šeimos laisvalaikis, laikas „sau“, laisvalaikio leidimo būdai, Vilniaus apylinkės.

Abstract

The article analyses the concept of leisure time, and the ways it is perceived by two generations of people. It seeks to reveal the specifics of leisure in the area around Vilnius, by analysing: Catholic Sunday leisure; leisure as replacing one activity with another; and the concept of ‘own’ and ‘family’ leisure, revealing the relative perception of the importance of leisure and work. The main source of the work is ethnographic fieldwork data collected in the Vilnius area in 2017 and 2018. Research on family leisure was also used, which was based on the same methodology carried out in Vilnius (2012 to 2015), for the purpose of comparison.

KEY WORDS: concept of leisure time, family leisure time, ‘own time’, ways of spending free time, Vilnius environs.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v27i0.2158>

I v a d a s

Daugelis sutinka, kad laisvalaikis – tai laisvas nuo apmokamo darbo ir kitų įsipareigojimų laikas, skirtas savirealizacijai, atsipalaidavimui ir poilsiui. Reikšmingas kiekvienam žmogui, nes jo metu patys planuojame ir pasirenkame veiklą. Etnologijoje ir kultūrinėje antropologijoje sąvoka *laisvalaikis* nėra labai populiari. Nors, kaip pažymėjo Orvaras Löfgrenas, vienas iš nuolatinių Europos etnologijos bruožų yra kasdienybės studijos (Löfgren 2001, 97). Didelė žmonių gyvenimo dalis yra susijusi su pakartotinės veiklos, visiškai nesusijusios su ekonominiu pragyvenimu, patirtimi. Taigi, norėdami suprasti žmones įvairiais aspektais, turime suprasti jų laisvalaikį (Purrington, Hickerson 2013, 125–137).

Garry'o Chико teigimu, nors etnografinėje literatūroje funkcionuoja didelis kiekis aprašomosios medžiagos apie laisvalaikį, žaidimus, sportą ir kitas rekreacijos formas, nepaisant to, atlikta labai mažai tarpkultūrinių lyginamųjų laisvalaikio tyrimų (Chick 2000, 88). Viena vertus, palyginti mažai tyrimų yra skirta šeimos laisvalaikio analizei, nors, kaip rodo JAV mokslininkų tyrimai, šeimos laisvalaikis yra tiesiogiai susijęs su pasitenkinimu gyvenant šeimoje (Agate, Zabriskie, Agate, Poff 2009, 205–223). Kita vertus, apibrėžiant laisvalaikį gali būti pažymima, kad laisvalaikis yra veikla, nesusijusi su darbu, šeimos ir visuomenės įsipareigojimais (Rojek 1989, 1). Todėl laisvas laikas su šeima nebūtinai gali būti suvokiamas kaip laisvalaikis. Karlheinzas Wöhleris suformavo „grynojo laisvalaikio“ (*pure leisure*) sampratą, laisvalaikio, kurio nesieja su darbu, apsipirkimu ar įsipareigojimais šeimoje. Laiką minėtas autorius skirsto į tris struktūrinės dalis: 1. laiką, skirtą gyvybiškai svarbiems poreikiams patenkinti (įskaitant laiką namų ruošai); 2. įsipareigojimų laiką; 3. laiką be įsipareigojimų, užpildytą laisvalaikio veikla. Pastarąjį „grynąjį laisvalaikį“ jis įvardija kaip ritualizuotą, ribinio laiko erdvę, išeinant iš įprasto reglamentuoto socialinio gyvenimo (nustatytų struktūrų ir nusistovėjusių praktikų) ribų (Wöhler 2006, 187–193). Richardas Krause atkreipė dėmesį, kad laisvalaikis apima laisvę ir įvairiais būdais galimą laisvą pasirinkimą, daugiausia siekiant patenkinti paties asmens numatytus asmeninius savęs tobulinimo, relaksacijos ir malonumo poreikius (Krause 1998, 46). Remiantis šia teorine prieiga, šiame straipsnyje ir bus analizuojama, kaip „grynasis laisvalaikis“ koreliuoja su laisvu laiku, praleidžiamu šeimoje. Etnologinis šeimos laisvalaikio tyrimas yra ne tik kasdienio gyvenimo tyrimas, bet ir būdas pažvelgti į individo, šeimos ir visuomenės problemas.

Šiame straipsnyje siekiama atskleisti žmonių suvokiamą laisvalaikio sampratą ir apžvelgti jo leidimo būdus XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje, remiantis Vilniaus apylinkėse autorės sukauptų etnografinių duomenų analize ir kai kuriais aspektais lyginant su ankstesnio tyrimo Vilniaus mieste rezultatais.

Siekiant šio tikslo, keliami uždaviniai: 1. Apžvelgti etnologinius laisvalaikio tyrimus; 2. Atskleisti tyrinėtų vietovių laisvalaikio specifiką, analizuojant: katalikišką sekmadieninio laisvalaikio; laisvalaikio kaip vienos veiklos pakeitimo kita ir „grynojo laisvalaikio“ „sau“ ir šeimai sampratas; 3. Palyginti vilniečių ir Vilniaus apylinkių gyventojų laisvalaikio ir darbo svarbos supratimą.

Tyrimas pagrįstas 2017–2018 m. etnografiniu lauko tyrimu Vilniaus apylinkėse, apklausus 37 pateikėjus, gimusius 1934–1991 m., iš Nemėžio, Marijampolio, Medininkų (kaimų), Kernavės (miestelio), Nemenčinės ir Trakų (miestų)¹. Pateikėjai apklausai buvo pasirinkti atsitiktinai. Jų patirtis analizuota dviejų kartų perspektyvoje – vyresniajai kartai priskirti 28 (gimę 1934–1966 m.), o jaunesniajai – 9 (1970–1991) pateikėjai². Tirtos skirtingo lygmens (kaimo, gyvenvietės, miestelio, miesto) Vilniaus apylinkių vietovės, skirtingos etnine ir konfesine kompozicija³. Tačiau šių tyrinėtų vietovių gyventojus sieja panašus gyvenimo būdas. Daugelis pateikėjų gyvena nuosavuose (individualiuose) namuose, turi nedidelius ūkius, žemės sklypus, dažnas augina gyvulius, naminius paukščius (išskyrus Trakus). Tai esminis skirtumas, lyginant su vilniečiais⁴, kur kai kurie iš jų turi sodus ar sodybas, bet nė vienas jų neturėjo gyvulių ūkio. Todėl tikėtina, kad šis veiksnys gali lemti kiek skirtingą laisvalaikio sampratą suvokimą ir jo skirstymą lyginant su Vilniaus situacija.

Etnologiniai laisvalaikio tyrimai

Nors XIX a. – XX a. pirmosios pusės laisvalaikis Lietuvos etnologų nebuvo specialiai tyrinėtas, išskyrus tam tikrus jo aspektus, etnologijos istoriografijoje galima išskirti kelias laisvalaikio sampratas, susiformavusias tyrinėjant žmogaus amžiaus tarpsnius (Šaknys 1996; 2001; 2002, 42–56), socialinius santykius (Morkūnas 1977, 174–190), religingumą (Merkienė 1999, 42–57; Svidinskaitė 2003, 294–316; Mardosa 2010, 16–24). Tyrimai parodė, kad iš etinės perspektyvos laisvalaikis gali būti suvokiamas skirtingai: laikas po darbo dienos, pasilinks-

¹ Vykdydama Lietuvos istorijos instituto programą „Laisvalaikis, šventės ir ritualai Vilniaus apylinkėse. Socialiniai ir kultūriniai aspektai 2017–2021“ (vad. Ž. Šaknys).

² Disproporciją tarp jaunosios ir vyresniosios kartų pateikėjų lėmė vietovių demografinė specifika, nes daugelis jaunesnio amžiaus šių vietovių gyventojų dirba ar mokosi Vilniuje. Lauko tyrimų metu nebuvo keliamas tikslas apklausti konkretaus amžiaus žmones. Apklausti visi pateikėjai, sutikę duoti interviu.

³ Pagal tautybę dominuoja katalikų tikėjimą išpažįstantys lietuviai ir lenkai, tačiau apklausta ir rusų (sentikių ir stačiatikių), baltarusių (stačiatikių), totorių (musulmonų) ir karaimų (karaimų tikėjimo).

⁴ 2012–2015 m. Vilniuje buvo apklausti 72 pateikėjai. Jie pagal amžių suskirstyti į dvi kartas – 36 vyresniosios kartos (gimę 1934–1966 m.) ir 36 jaunesniosios kartos (gimę 1974–1998 m.). Pagal tautybę – 69 katalikai, 3 netikintieji. Pagal etninę priklausomybę – 67 lietuviai, 3 lenkai, 1 rusas.

minimai ir neintensyvus, su malonumais susijęs darbas, religinė veikla, darbas kolektyviniame sode po apmokamo darbo ir šeimai skiriamas laikas. Peržvelgus minėtus XIX a. – XX a. pirmosios pusės tyrimus, matyti, kad tuo laikotarpiu vyravo požiūris, jog laisvalaikis yra išvestinė iš darbo kategorija, ir būtent darbas, o ne laisvalaikis apibrėžia ir įprasmina žmogaus gyvenimą. Tačiau etnologai daugiausia tyrinėjo kaimo vietas. Apžvelgiant XX a. antrosios pusės situaciją, daugiau tyrimų turima apie miestiečių (Vilniaus, Kauno, Elektrėnų) laisvalaikį. Tam tikrų duomenų yra iš XX a. 7–9-uoju dešimtmečiais atliktų pramonės darbininkų tyrimų. Skirtingai negu ankstesni tyrimai, pastarieji skirti to laikotarpio (sovietinės) kultūros analizei. Tai Antano Daniliausko (Daniliauskas 1983) ir ypač Petro Kalniaus (Kalnius 1983; 2008a, b) darbai, kuriuose analizuojamas ir šeimos laisvalaikis. P. Kalniaus 1977–1979 m. atliktuose laisvalaikio tyrimuose atskleidžiamas ir šeimos narių bendrai leidžiamas laisvalaikis. Autorius pažymėjo, kad dažniausiai to meto miestiečių šeimos narių bendra laisvalaikio leidimo forma buvo darbas sode ir darže, o kultūrinius bei pramoginius renginius tėvai ir vaikai paprastai lankė atskirai, atsižvelgdami į pomėgius ir interesus. Remdamasis etnosociologinių apklausų duomenimis, autorius atkreipė dėmesį, jog palyginus apklaustas įvairaus amžiaus sutuoktinių šeimas matyti, kad XX a. 8-ajame dešimtmetyje tėvai kur kas daugiau savo laisvalaikio skirdavo vaikams negu 6–7-uoju dešimtmečiais. Be to, vyresniųjų kartų tėvų bendravimas su vaikais buvo labiau darbinio auklėjimo pobūdžio, o 8-ajame dešimtmetyje pradėta labiau rūpintis bendru vaikų lavinimu, jų asmenybės ugdymu. Vis dėlto daugelyje šeimų tuo metu labiausiai paplitusi tėvų ir vaikų bendro laisvalaikio leidimo forma buvo televizijos žiūrėjimas. Tai ypač būdinga darbininkų šeimose. Inteligentų šeimose tėvai mažiems vaikams dažniau skaitė knygutes, žaidė su jais, stengėsi įdiegti domėjimąsi įvairiais dalykais. Kartu išryškėjo ir tėvų orientacija į prestižinį vaikų socializacijos procesą: daugelis vaikų lankė sporto, muzikos, vakarines dailės mokyklas, tačiau tai buvo daroma vietoj darbinio auklėjimo (Kalnius 2008a, 238–239). Tyrimų, skirtų XX a. pabaigos – XXI a. pradžios situacijai apie atskirų vietovių, pavyzdžiui, Vilniaus apylinkių, gyventojų laisvalaikio kultūrą, beveik neturime. Išskirtinas Stanislovo Šinkūno ir Sergejaus Rapoporto straipsnis „Poilsio kultūra“, publikuotas Kernavei skirtoje monografijoje (Šinkūnas, Rapoportas 1972, 248–264).

Pastaruoju metu išsamiausi šiuolaikinių vilniečių laisvalaikio tyrimai publikuoti monografijoje „Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raiška: laisvalaikis, šventės ir ritualai“, kurioje, remiantis lauko tyrimais, archyvine, internetine ir publikuota medžiaga, parodoma, kaip bendrais šeimos, bendradarbių ir draugų laisvalaikiu, šventėmis ir ritualais palaikomos socialinės sąveikos ir kokia yra kultūrinė šio proceso raiška laiko perspektyvoje (Paukštytė-Šaknienė, Šaknys, Šidiš-

kienė 2019), o šeimos laisvalaikis buvo atskleistas skyriuje „Miestiečių šeimos laisvalaikis, šventės ir ritualai“ (Paukštytė-Šaknienė 2019, 21–111).

Vilniečių šeimos laisvalaikio tyrimas dviejų kartų perspektyvoje atskleidė, kad kiekvieno pateikėjo laisvalaikio patirtį apibūdinantis aprašas yra unikalus ir statistinei analizei vargu ar tinkamas. Tapo akivaizdu, kad jį apibūdinti nėra lengva. Atsirado tokios sąvokos kaip *darbas ir laisvalaikis*, *laikas po darbo*, *laisvalaikis sau*, *laisvalaikis su šeima*. Paaiškėjo, kad riba tarp laisvalaikio ir apmokamo darbo yra aiški, tačiau tai, kas sudaro laiko po darbo turinį, dažnai yra suvokiama labai individualiai. „Sau“ skirtas laisvalaikis dažnai įvardijamas todėl, kad jo leidimo formą pasirenka pats žmogus. Tuo tarpu laisvalaikio leidimo su šeima atveju atsižvelgiama į visų šeimos narių interesus, poreikius ir galimybes. Tačiau išskirti ir nagrinėti vien tik šeimos laisvalaikį labai sudėtinga, nes kiekvienas šeimos narys yra atskiras individas, turintis savo asmeninį gyvenimą. Todėl šeimos laisvalaikis yra tam tikras kiekvienos šeimos tarpusavio interesų derinimas. Pasikeitus situacijai šeimoje, pavyzdžiui, išsiskyrus, mirus vienam iš sutuoktinių ar priešingai – vedus ar ištekėjus, gali kardinaliai keistis daugelis dalykų. Laisvalaikio samprata ir jo leidimo būdai yra labai glaudžiai susiję su šeimynine situacija – vienaip leidžiamas laisvalaikis, kai šeima augina vaikus, kitaip – juos užauginus, kai kurį laiką galima daugiau dėmesio skirti „sau“, tačiau atsiradus anūkų, situacija vėl keičiasi. Tapo aišku, kad kiekvienas amžiaus tarpsnis laisvalaikiui suteikia skirtingą kiekybę ir kokybę, t. y. jo vertės suvokimą. Laisvalaikio vertės suvokimo pokyčiai gali tapti ryškūs kiekvieno iš mūsų gyvenimo tarpsnio perspektyvoje (Paukštytė-Šaknienė 2019, 21–111). Tačiau lyginant vilniečių laisvalaikio sampratą dviejų kartų perspektyvoje, suvokimas iš esmės yra panašus. Nors ir šiandien laisvalaikis nėra traktuojamas vien kaip malonumas „sau“ ir yra siejamas su tam tikra pareiga, tačiau dabar dažniau akcentuojamas ne darbas laisvalaikiu, o veikla, skirta šeimos poilsiui, vaikų lavinimui, rūpinimuisi sveikata (Paukštytė-Šaknienė 2019, 49).

Vilniaus apylinkių laisvalaikio specifika

Analogiškas tyrimas iš Vilniaus apylinkių atskleidė, kad jų gyventojams kaip ir vilniečiams, ypač vyresnei kartai, nėra paprasta apibūdinti, kas yra laisvalaikis, ir išskirti jo leidimo formas. Vilniečių tyrimas parodė, kad pateikėjai išskyrė skirtingas laisvalaikiui su šeima ir „sau“ skiriamo laiko trukmes bei konkrečios veiklos pasirinkimo formas. Tapo aišku, kad su įsipareigojimais nesusijęs laisvalaikis yra kintantis ir priklauso nuo daugelio veiksnių. Pavyzdžiui, nedirbantiems ir nesimokantiems žmonėms (bedarbiams, pensininkams) sunku apibūdinti atostogų sąvoką. Taip pat atostogas su šeima skirtingai įvardija tėvų šeimoje gyvenantys

ir savą šeimą sukūrę žmonės. Savitą grupę sudaro išsiskykę, našliai, nesusituokūsios poros ar niekada šeimos nesukūrusieji. Laisvalaikio trukmę radikaliai keičia ir vaikų gimimas. Siekiant atskleisti, kokias laisvalaikio veiklos rūšis skirtingais istoriniais laikotarpiais rinkosi ir renkasi vilniečiai, buvo analizuojama, kaip jie leidžia atostogas, savaitgalius arba išėigines dienas, taip pat ką veikia po darbo. Tyrimo rezultatai leido suformuluoti išvadas, kad vilniečiams būdingi laisvalaikio su šeima leidimo būdai per atostogas, savaitgalius ir kitas poilsio dienas yra ne tiek nulemti konkretaus istorinio laikotarpio, kiek susiję su šeimos narių skaičiumi, darbinės veiklos pobūdžiu ir karjeros siekiu, kintančia šeimos finansine situacija. Taip pat priklauso nuo asmenybės, skirtingų gyvenimo etapų ir besikeičiančios šeiminių padėties (Paukštytė-Šaknienė 2019, 61). Analizuojant Vilniaus apylinkių gyventojų patirtis, greičiausiai dėl specifinio gyvenimo būdo, pateikėjų suformuluotas laisvalaikio sampratas ir leidimo formas galima klasifikuoti į kelias grupes, tačiau kiek kitu principu nei vilniečių.

S. Šinkūno ir S. Rapoporto Kernavės apylinkių XX a. antrosios pusės poilsio kultūrai skirtame straipsnyje teigiama, kad poilsis kaime turi specifinių bruožų, o skirtingais metų laikais laisvo laiko kiekis yra nevienodas ir priklauso nuo žemės ūkio darbų apimties. Žemės ūkio darbuose pagal išgales dalyvauja ir pensininkai. Kaime, skirtingai negu mieste, nekyla poreikis leisti laiką gamtoje, turistinėse kelionėse (Šinkūnas, Rapoportas 1972, 251). Darbo ir poilsio kultūros sampratai sovietmečiu ženkliai įtaką turėjo to meto politinė sistema. Remiantis J. Mardosos tyrimu, XX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje pradėjus kolektyvizuoti kaimą, žemės ūkio darbininku paverstas buvęs ūkininkas tapo besiformuojančios daugiasluoksnės socialinės struktūros dalimi, o kiekvienos socialinės grupės savaitinę laiko struktūrą pradėjo veikti politinė sistema, ideologiniai motyvai ir gamybiniai poreikiai. Todėl gyventojų kasdienio, ypač šventinio, laiko suvokimas ir praktinis realizavimas, be iki tol vyravusių bendruomeninių dėsningumų, įgavo ir grupinį bei individualizuotą pavidalą. Darbo laiko modelis suskilo į formaliai normuotą laiką, skirtą dirbti visuomeniniame ūkyje, ir nenormuotą rytinį bei vakarinį triūsą asmeniniame ūkyje. Nustatyta šešių darbo dienų savaitė iš esmės atitiko krikščioniškojo laiko modelį, tačiau kai kurioms gyventojų kategorijoms, priklausomai nuo darbo pobūdžio ir sezono, privaloma tapo slenkančiu grafiku grįžta normuota ar net septynių darbo dienų savaitė. XX a. 7-ajame dešimtmetyje perėjus prie penkių dienų darbo savaitės, šeštadienis ir sekmadienis buvo skiriami poilsiui, tačiau individualų ūkį turintiems gyventojams, priklausomai nuo sezono, šios dienos galėjo įgauti nenormuoto darbo dienų pavidalą (Mardosa 2010, 20). Kita vertus, pasak etnologo, kaime išliko pagalbinis ūkis (žemės plotas svyravo nuo 15 iki 60 arų), kurio galimybėmis XX a. 8–9-uoju dešimtmečiais nesinaudojo tik dalis kaimuose gyvenusios ir žemės ūkyje nedirbusios

inteligentijos, pavyzdžiui, mokytojai, gydytojai ir jaunesnio amžiaus, pirmiausia neturintys šeimos, žemės ūkio specialistai. Tokiam darbui buvo skiriamas laisvas nuo veiklos visuomeniniame ūkyje laikas, t. y. prieš darbą ir po jo. Taigi šiokiadieniai suskilo į tris dalis. Be to, į šiokiadienius patenkančios sovietinės šventės taip pat buvo naudojamos dirbti pagalbiniame ūkyje (Mardosa 2010, 21). XX a. pabaigoje šie žmonės, tapę laisvais savo savaitės laiko tvarkytojais, dienos (kaip ir savaitės) darbo trukmę tvarkė priklausomai nuo gamybinių poreikių, sezono, gamtinių sąlygų ir kitų aplinkybių. Todėl šių kategorijų žmonių darbo dienos ar, tiksliau, pasaulietinio laiko samprata ir struktūra nepatyrė kardinalių pokyčių (Mardosa 2010, 21).

Gal dėl šių priežasčių, kalbant apie laisvalaikį, buvo išskiriamas sekmadienis, kuris krikščionims turėjo ir religinę reikšmę (karaimų maldos diena šeštadienis, musulmonų – penktadienis).

Katalikiška sekmadieninio laisvalaikio samprata ir praktika

Vyresniosios kartos lenkų tautybės pateikėjos iš Nemėžio teigimu, ji visada gyveno pagal Dievo priesaką šešias dienas dirbti, septintą ilsėtis. Jeigu kokių darbų nespėdavo atlikti iki sekmadienio, tai atidėdavo kitai darbo dienai. Sekmadieniais paprastai su visa šeima eidavo į bažnyčią ir sunkių darbų nedirbdavo. Tiksliau, ką reiškia žodis *laisvalaikis*, pradėjo suvokti tik išėjusi į pensiją, nors ir tada, pasak moters, vis dirbo ir dirbo. Sekmadienis ir dabar yra skirtas maldai ir poilsiui. Panaši lenkės iš Medininkų nuomonė – nors turi ūkį ir darbui jame skiria visą nuo valdiško darbo liekantį laiką, tačiau sekmadienis priklauso poilsiui. Žiemos metu turi daugiau laisvo laiko, o ir vasarą kiek pailsi, leisdami laiką prie kompiuterio ar televizoriaus. Sekmadieniais neretai ateina vaikai su anūkais – tada ruošia pietus, tačiau jai tai irgi poilsis. Dabar ir patys dažniau sekmadieniais mėgsta eiti į svečius. Sekmadienis, kaip galimas laikas poilsiui, suvokiamas ir lenkės iš Nemėžio: „...laisvalaikis – kada neturi ką veikti, o toks laikas kartais būna nebent sekmadieniais. Visas kitas laikas buvo skirtas tik darbui – dirbo fabrike, auginu vaikus, buvo senas uošvis, prižiūrėjo mamą, daržus, ūkį. Todėl laisvo laiko neturėjo ir, kiek prisimena, tik vieną kartą jaunystėje su vyru buvo nuėję į kiną.“ Analogiška laisvalaikio samprata vadovaujasi ir lietuvė iš Kernavės, teigianti, kad neturi laisvo laiko, nes visą laiką kažką turi dirbti savo ūkyje. O laisvalaikis tada, kai nieko nedarai, pasak moters, gali būti tik sekmadieniais. Sekmadienio išskirtinumą pažymėjo ir jaunesniosios kartos atstovė lenkė iš Nemėžio, kuri teigė, kad tą dieną jų šeimai smagu visiems nueiti į bažnyčią, paskui

kartu leisti laiką namie, pasigaminti skanesnius pietus. Jeigu šeima sutaria, tai labai gera kartu ne tik dirbti, bet ir ilsėtis.

Išsakytos mintys primena XIX a. pab. – XX a. Lietuvos kaimo žmonių nuostatas, kai šeimos gyvenimas buvo griežtai reglamentuotas religinių, bendruomeninių ir paprotinių normų. Darbas buvo suvoktas kaip vertybė, o laisvalaikio samprata visai neegzistavo arba buvo išvestinė kategorija. Tačiau tai nereiškė, kad žmonės visai neskyrė laiko poilsiui. Etnologai Irena Regina Merkienė, Danguolė Svidinskaitė, Jonas Mardosa, tyrinėję XX a. religingumą, išskyrė sekmadienio laiko valdymą. I. R. Merkienė, nagrinėjusi laiko ir papročių sąsajas, išskyrė draudžiamus šventadieninius darbus, atkreipė dėmesį į netinkamo elgesio padarinius. Pasak autorės, savaitė baigdavosi šventa diena – sekmadieniu, kai visi sunkūs darbai buvo atidedami į šalį. Net ir tokie smulkūs moteriški darbeliai kaip siuvimas, siuvinėjimas, mezgimas buvo draudžiami. Ypač šventu buvo laikomas pamaldų metas. Kas nėjo į bažnyčią, meldėsi namuose. Piemenims, kurie tą dieną neganė, draudė vidurdienį eiti uogauti, riešutauti. Nes kaip bausmė už šventdarbystę gyvavo liaudiški tikėjimai, neva gali užsmaugti gyvatė, žaltys ir pan. Švente buvo laikoma diena, kai negalima dirbti tokio fizinio darbo, kurio galima išvengti. Nesilaikančiuosius tos taisyklės ateityje turėjo ištikti didesnė ar mažesnė nelaimė, nuostoliai, gaišatis, negarbė (Merkienė 1999, 51–52). Tuo tarpu D. Svidinskaitė, atskleisdama sekmadienio laiko valdymą, pažymėjo, kad katekizmuose nurodoma, jog tiek pirmąją, tiek antrąją dienos pusę, parėjus iš bažnyčios, reikia skirti religinei veiklai. Toleruotas tik trumpalaikis poilsis prieš pamaldas ir po jų. Autorė atkreipė dėmesį ir į tai, kad laiko perspektyvoje šis požiūris liberalėjo ir XX a. 4-ojo dešimtmečio katekizmuose poilsis tapo beveik lygiagretus religinei veiklai (Svidinskaitė 2003, 294–295). Pasak J. Mardosos, sovietmečiu dėl gamybinių poreikių atsiradusi būtinybė dirbti religinių švenčių metu išlieka ir atkurtoje Nepriklausomoje Lietuvoje, tik pakinta jos traktuotė – užuot demonstravę sekuliarią laikyseną, tikintieji tokį darbą priima kaip neišvengiamybę, nors tai prieštarauja tikinčiųjų įsitikinimams (Mardosa 2010, 16–23). Taigi iš esmės kintant istoriniam laikotarpiui, kito ir sekmadienio, kaip maldai ir poilsiui skirto laiko, samprata. Vilniaus apylinkių gyventojų apklausa atskleidė, kad dalis pateikėjų, ypač vyresniosios kartos, sakralaus laiko suvokimą ir su tuo susijusią laisvalaikio sampratą išlaikė iki dabar. Tokia samprata išsiskiria lenkų tautybės apklaustieji iš Nemėžio, Medininkų ir Kernavės. Tai rodytų, kad tarp Vilniaus apylinkėse apklaustųjų (lietuvių, lenkų, rusų, baltarusių, totorių ir karaimų) kiek didesniu religingumu išsiskiria lenkų tautybės pateikėjai. Tuo tarpu tarp Vilniaus miesto gyventojų (apklausus 63 lietuvius, 3 lenkus ir 1 rusų tautybės) sekmadienio laiko samprata visai nebuvo išskirta.

Laisvalaikis kaip vienos darbinės veiklos pakeitimas kita

Nuolatinis darbas ūkyje yra daugumos Vilniaus apylinkių gyventojų realybė. O tai smarkiai koreguoja laisvalaikio suvokimą, santykinį padalijimą laiko, skirto profesiniam darbui (jeigu nėra pensininkas), darbui ūkyje ir laikui, kurį galėtume įvardyti kaip laisvalaikį su šeima ar skirtą „sau“. Pasak, vyresniųjų kartai atstovaujančios lietuvės iš Kernavės, jai visą laiką reikėjo po darbo lėkti namo, nes buvo ūkis, turėjo karvę, kiauliu, arklį, reikėjo prižiūrėti vaikus, namus. Nuolat buvo darbas, ir tikro laisvalaikio buvo labai mažai, tačiau jo laiką moteris visuomet stengdavosi skirti knygų skaitymui. Daugelis tirtų vietovių žmonių laisvu nuo apmokamo darbo laiku buvo užimti kitais darbais. Karaimė iš Trakų pasakojo, kad seniau laisvalaikiu jai dažnai reikėdavo važiuoti padėti tėvams. Lietuvio iš Nemenčinės teigimu, apie laisvalaikį „sunku pasakyti, nes vienas augino vaikus, tai vis darbas ir darbas“. O lietuvė iš Trakų laisvu nuo darbo laiku važiuodavo į sodybą – ten padirbėdavo fiziškai, bet pailsėdavo protiškai. Laisvalaikis kartu su šeima jai visada buvo svarbus, net ir kartu dirbant. Lenkė iš Marijampolio sovietmečiu statėsi namą, tai po valdiško darbo (buvo pardavėja) visą laiką skyrė darbui namuose. Tuo metu nelabai galvojo apie laisvalaikį, nes „buvo kaip buvo“. Kita šios vietovės lietuvė, paklausta apie laisvalaikį, atsakė: „Gal galima paklausti ko nors lengviau. Jo neturėjau nei seniau, nei dabar. Kai jau į viską nusispjaut, mano laisvalaikis – atsigulti ir pailsėti.“ Kartais daugiau laiko lieka laisvalaikiu natūraliai sumažėjus darbų kiekiui. Pavyzdžiui, lenkės iš Medininkų teigimu, „seniau turėjau didelį ūkį, tai buvo rutina: valdiškas darbas – darbas namie ir vėl valdiškas darbas. Dabar dėl maro uždraudė auginti kiaules, tai ūkis sumažėjo. Kartu sumažėjo darbo, atsirado daugiau laisvo laiko. Kartą per mėnesį einu į kirpyklą gražintis ir ten pailsiu. Turiu feisbuką, nors internete palyginus nedaug laiko praleidžiu, nes neturiu tokio didelio intereso kaip kiti. Taip pat renkuosi kur nors išvažiuoti iš namų, kad ir į Vilniaus ‚Akropolį‘.

Jaunesnioji karta laisvalaikį įvardija panašiai – kaip laiką, kuris nesusijęs su valdišku darbu. Tačiau vėlgi – neretai vienas darbas keičiamas kitu. Tai iliustruoja lenkės iš Nemėžio atsakymas: „Taip, laisvalaikis teoriškai – tai laisvas laikas nuo valdiško darbo (dirba slaugytoja), bet man beveik visas laikas, kurį pavadinčiau „laisvalaikiu“, išeina darbui savo ūkyje.“ Pateikėjos šeima turi daržą, gyvulių, todėl praktiškai, pasak moters, tai yra vienos veiklos pakeitimas kita. Analogiškas ir rusės iš Nemėžio pasakojimas: laisvalaikis – tai valdiško darbo pakeitimas darbu darže, gėlyne ir pan. Ir teigė: tik kartais renkuosi vasarą nuvažiuoti prie ežero, į kaimą ar žiūrėti televizorių. Laisvalaikis jai svarbus tuo, kad gali vieną veiklą pakeisti kita. Kažin ar minėtiems Vilniaus apylinkių pateikėjams

vieno darbo pakeitimas kitu daugeliu atvejų yra laisvai pasirenkama, malonumą teikianti veikla. Manytina, kad greičiau šią laisvalaikio sampratą formavo suvokta gyvenimo realybė – būtinybė turėti ūkį, kuriame pirmenybė teikiama darbui, ir labai trumpas laikas, nesusijęs su darbu, – laisvalaikis. Toks suvokimas būdingas abiem amžiaus grupėms.

Galima pastebėti tam tikrų analogijų su vyresniosios kartos vilniečiais, kurie, kaip ir mažesnių miestų ar kaimų gyventojai, nemažą savaitgalių, švenčių ir atostogų dalį skirdavo žemdirbiškiems darbams. Dalis jų turėjo padėti kaimuose ar miesteliuose gyvenantiems tėvams, o turintiems kolektyvinius sodus buvo aktu- alu išsiauginti savo šeimai reikalingų sodo gėrybių. Tačiau žvelgiant iš šios dienos perspektyvos, toks laisvalaikio leidimo būdas vieniems buvo labiau priimtinas, kitiems mažiau. Pavyzdžiui, viena vilnietė, žvelgdama iš šių dienų perspektyvos, mano, kad skirti didesnę laisvalaikio dalį (ar net visą) – savaitgaliais ar per atostogas – pagalbai tėvams kaime buvo kiek ydinga praktika. Moters patirtis parodė, kad tam tikra prasme buvo nuskriausta jos pačios šeima: pirma, per mažai laiko galėjo skirti savo vaikams, antra, per mažai laiko skyrė veikti tam, kas patinka, t. y. tenkinti asmeninius, o kartu ir šeimos, poreikius. Daugelis apklaustųjų kolektyvinius sodus ar sodybas turi ir šiandien, tačiau rinkdamiesi juose praleisti dalį atostogų ar savaitgalių, įvardija tai kaip poilsį, skirtą savo pomėgiams tenkinti, ir mažiau sieja su darbu juose (Paukštytė-Šaknienė 2019, 56–57).

Taigi galime konstatuoti, kad į laisvalaikio sampratą įeina ir fiksuoto laiko neturinti neapmokama ūkinė veikla – darbas, kurį lemia ekonominiai interesai, o ne laisvas pasirinkimas. Vilniaus ir jį supančių kaimų bei mažų miestelių žmonės sovietmečiu, o pastarųjų ženkli dalis ir dabar, darbą suvokia kaip ekonominę neišvengiamybę. Kita vertus, nesant ekonominės būtinybės, darbas gali teikti pasitenkinimą. Pastaroji samprata būdingesnė vilniečiams.

Individualus laisvalaikis kaip „laikas sau“

Remiantis dviejų kartų Vilniaus apylinkių pateikėjų patirtimi, galima rasti ir tokių, kurie turi „grynojo laisvalaikio“. Laisvalaikį apibūdina kaip laiką be įsipareigojimų, nors taip pat gyvena privačiuose namuose ir turi ūkį. Tai gali būti tiek „laikas sau“, tiek „laikas su šeima“ arba šios sąvokos sutapatinamos. „Laikas sau“, nesusijęs su šeimos laisvalaikiu, vyresniajai kartai asocijuojasi daugiausia su pasyviu poilsiu, rečiau teikiant prioritetą aktyviai veiklai, tarkime, kelionėms, teatrui ir pan. Nors, pavyzdžiui, rusei iš Nemenčinės laisvalaikis asocijuojasi pirmiausia su kelionėmis, ypač sovietmečiu, kai jas dažnai organizuodavo profsąjunga. Daug važinėjo į Ukrainą, Baltarusiją, po Lietuvą – lankė įžymias vietas, rašytojų gimtines ir kt. Nepaisant to, kad visada turėjo daug darbo, – prižiūrėjo

senus tėvus, statėsi namą, visada turėjo ūkį, kurį reikėjo nuolat kam nors prižiūrėti, – bet ir poilsui laiko užtekdavo. Kai kuriems pateikėjams kelionės tapo realybe tik išėjus į pensiją. Lenkė iš Nemėžio sakė, kad seniau sau laiko nebuvo, tik sekmadienį nedirbdavo, bet ir tada daugiau laiko skirdavo šeimai. „Sau“ laiko atsirado tik tada, kai išėjo į pensiją. Į keliones važiuodavo viena, nes vyras nemėgo bendruomenės organizuojamų ekskursijų. Ji važiavo į Lenkiją, Baltarusiją, Rusiją, ir tai labai patikdavo – ką nors nusipirkdavo, prasiblaškydavo, nors po muziejus nevaikščiodavo. Totorės iš Nemėžio teigimu, visada laisvalaikiui skirdavo daug dėmesio – norėdavo kuo daugiau pakeliauti, bet tam ne visada užtekdavo laiko. Nors dabar dažniau renkasi laiką prie televizoriaus ar skaito laikraščius, tačiau kaip ir seniau mėgsta išvažiuoti iš namų. Todėl jai malonus laiko leidimas – tai išvažiavimas su sūnumi pas gimines į Kauną ar į Baltarusiją. Lietuvei iš Nemenčinės „daug naudos teikia aplinkos pakeitimas – kuo toliau nuo namų, nuo puodų“. Visada laisvalaikiui rinkosi knygas, mezgimą, o dabar su draugėmis ir į Druskininkus nuvažiuoja pailsėti. Kol augino vaikus, tam laiko buvo per mažai, o dabar kartais prižiūri anūkus, ir tai daro su malonumu, nes šį laiką galėtų įvardyti kaip skirtą „sau“.

Kai kada „laikas sau“ siejamas su neintensyviu ar mėgstamu darbu. Lenkė iš Nemenčinės laisvalaikiui renkasi veikti tai, kas jai teikia malonumą: darbą darže, uogauti, grybauti, o ne gulėti. Šios veiklos metu, kaip teigia moteris, ji atsipalaiduoja ir pailsinti. Kitas tos pačios tautybės pateikėjas iš Nemenčinės laisvalaikį sieja su žvejyba, mišku, daržu, uogomis ir grybais. Lietuvei iš Kernavės – „sau“ skirtas laikas yra gėlininkystė, daržininkystė, nes ir dirba, ir pailsi. Kartais profesinė veikla taip pat gali būti siejama su malonia veikla. Rusų tautybės vyrui⁵ laikas, praleistas savoje aplinkoje, prie namų, yra poilsis dirbant įvairius darbus: namo renovacija, daržo laistymas. Sau gaminti maistą jam yra ne darbas, o malonumas. Dabar dirba mokytoju ir daug laiko praleidžia prie kompiuterio, bet tai jam yra kartu ir hobis. Lietuvė, buvusi pradinių klasių mokytoja, pasakojo, kad nors jai reikėjo daug skaityti ruošiantis pamokoms, tačiau labai mėgo skaityti ir su darbu nenusijusią literatūrą. Todėl dažnai skaitė ir naktimis. Skaitymas buvo ir liko jos hobis.

Tačiau, kaip minėta, vyresnieji pateikėjai dažniau akcentuoja pasyvų laisvalaikį. Bene dažniausiai minimas hobis yra knygų skaitymas, o moterims – dar ir mezgimas, būdingesnis vyresniosios kartos pateikėjoms. Karaimėi ir lietuvei iš Trakų laisvalaikis yra laikas, kurį gali skirti hobiui – knygoms. Dabar mėgsta susitikti su draugėmis ar eiti viena pas kitą į svečius. Lenkė iš Nemėžio teigė, kad jai laisvalaikis – tai „nieko neveikti: galvoti, skaityti, klausytis radijo, žiūrėti

⁵ Kai kuriais atvejais, siekiant išsaugoti mažų vietovių apklaustųjų privatumą, nebus nurodoma konkreti vietovė.

teleserialus“. Lietuvei iš Kernavės „laikas sau“ yra teatrų ir koncertų lankymas, tačiau tai kainuoja, ir pensininkams tai gana sunki našta. Todėl dažniau renkasi malonią veiklą – knygų skaitymą, mezgimą, televizoriaus žiūrėjimą. Lietuvė iš Kernavės pasakojo, kad kai buvo jaunesnė, nelabai mėgo kažką veikti viena, pavyzdžiui, viena, be šeimos, keliauti. Tačiau visada turėjo hobį – mezgimą. O dabar patinka laiką leisti prie kompiuterio, nes turi susikūrusi savo feisbuką. Mėgsta žaisti loginius žaidimus, todėl kartais vakarais juos žaisdami praleidžia net po kelias valandas. Paprastai laisvą laiką su vyru leidžia skirtinguose kambariuose, veikdami kas kiekvienam patinka. Taip abu pailsi. Lietuviuvi iš Marijampolio „laikas sau“ skirtas atsiriboti nuo visų ir atsipalaiduoti. Jis teigia, kad „tai laikas, kai noriu – sėdžiu, noriu – guliu, ką noriu, tą darau“. Lietuviuvi iš Trakų laisvalaikis yra tada, kai apie nieką nereikia galvoti: nei apie darbą, nei apie įsipareigojimus, o veikiama kas nors jam malonaus. Kaip parodė minėti atvejai, laisvalaikio veikla, skirta „sau“, gali kisti priklausomai nuo pateikėjo amžiaus, finansinės situacijos, sveikatos problemų.

Jaunesnioji karta laisvalaikį suvokia panašiai, pasirinkdama analogiškas veiklos formas. Minimas neintensyvus ir mėgstamas darbas ar pasyvus poilsis, rečiau kelionės ar sportas. Lenkei iš Trakų laisvalaikis – tai faktas, kad nereikia eiti į darbą ir gali daryti, ką nori. Bet sau skirto laiko, kuris lieka nuo šeimos, norėtų daugiau. Ji pati mėgsta skaityti, gėles, taip pat grybauti ir uogauti. Vyras renkasi žvejybą. Lietuviuvi iš Marijampolio laisvalaikis – tai poilsis nuo pagrindinės veiklos ir pirmiausia kelionės – nesvarbu kur. Jo hobis – remontuoti mašinas. O *relaksas* – pabūti vienam, pvz., sėdėti Katedros aikštėje Vilniuje ir stebėti žmones. Lenkei iš Nemėžio laisvalaikis – nėjimas į valdišką darbą, bet darbas namuose. Turi ūkį, ir nors ne visi darbai jai malonūs, bet darbas gėlyne patinka. „Sau“ skirtas laikas – laikas su knyga (kartais keliasi 5 valandą ryto, kad galėtų paskaityti), ėjimas į kirpyklą, kartais į grožio saloną. Per dieną sau gali skirti ne daugiau kaip valandą, todėl tai labai vertina. Kita lenkų tautybės moteris iš Nemėžio sako, kad „sau“ laiko visai užtenka. Ji renkasi knygų skaitymą ir teigia, kad jei gyventų viena, tai darbas ūkyje būtų sunkus ir atimtų visą laiką, o dabar visi šeimos nariai yra pasiskirstę pareigomis, todėl kiekvienam lieka laiko savo asmeniniam poreikiams. Rusė iš Nemėžio maždaug kas 3 mėnesius su draugėmis eina į teatrą, nes vyras nemėgsta. Hobis žiemą – knygos, vasara – gėlynų priežiūra, uogavimas. Taip pat važinėja dviračiu, žaidžia badmintoną. Dar jaunesniems pateikėjams, pavyzdžiui, lietuvei iš Marijampolio, – laisvalaikis yra gerai praleistas laikas ir vienai, ir su šeima. Jos hobis – kinas, kelionės, muzika, užsienio kalbos. Lietuvė iš Vilniaus r. Plušinės kaimo laisvalaikį „sau“ įvardija kaip ėjimą į kirpyklą, pasisėdėjimą su draugėmis kavinėje. Kai gali, mėgsta pabūti viena – jai didelį *relaksą* teikia skaitoma knyga, žurnalas ar laikas, skirtas mąstymui. Lietuvė

iš Trakų mėgsta važinėti dviračiu. Jai tai būdas pabūti su savimi, pravalyti mintis. Taip pat turi hobį – kuria papuošalus, dar kiek ir uždirba. Nors abiejų amžiaus grupių „sau“ skirtos veiklos yra panašios, tačiau tarp jaunesniųjų vis didesnis akcentas teikiamas laikui, kuris įvardijamas kaip „pabuvimas su savimi“.

Lyginant abiejų kartų individualų „grynąjį laisvalaikį“, matyti mažesni skirtumai tarp kartų negu Vilniaus mieste. Provincijoje jauni žmonės rečiau išvyksta į tolimesnes keliones, o daliai iki šių dienų malonumą teikia mėgstamas (kartais netgi ir apmokamas) darbas. Pastoviausia ir kartu nepriklausančia nuo pateikėjo amžiaus laisvalaikio „sau“ leidimo forma galima įvardyti knygų skaitymą.

Laisvalaikis kaip „laikas šeimai“

Tyrėjai, iškėlę laisvalaikio su šeima svarbą, pažymėjo, jog daugelis šeimų tokį laisvalaikį laiko svarbia šeimoms gyvenimo dalimi. Šeimos laisvalaikis dažnai būna tikslingas, todėl tėvai sąmoningai ir apgalvotai planuoja ir skatina laisvalaikio leidimą šeimoje, kad pagerintų santykius tarp šeimos narių (Agate, Zabriskie, Agate, Poff 2009, 207). Panašių tendencijų galima įžvelgti ir Lietuvoje. Tyrimas atskleidė, kad įvairiai laisvalaikį su šeima praleidžia ir nemaža Vilniaus apylinkių gyventojų dalis. Labai svarbia šeimos laisvalaikio dalimi laikomos šventės, ypač tarp vyresniosios kartos pateikėjų. Taip pat vertinamas laisvalaikis, praleidžiamas su šeima kelionėse, ypač atostogų metu. Tačiau Vilniaus apylinkių gyventojams tokį laisvalaikį organizuoti buvo gerokai sunkiau negu Vilniaus miesto gyventojams. Lenkė iš Nemėžio kaip labiausiai jai priimtina laisvalaikio su šeima formą išskyrė gyvenimo ciklo bei kalendorinių švenčių šventimą. Jų giminė nemaža, todėl švenčių būna daug. Lietuvėi iš Marijampolio šeimos laisvalaikis yra kartu švenčiami gimtadieniai, o su giminėmis – krikštynos, vestuvės ar jubiliejai. Daliai pateikėjų, ypač iš Kernavės (kur daugiausia apklausta lietuvių tautybės pateikėjų), laisvalaikis su šeima asocijuojasi su kartu praleistu laiku įvairiose kelionėse, teatruose ir pan. Pavyzdžiui, viena iš apklaustųjų pažymėjo, kad jai smagu keliauti kartu su šeima, ypač po Lietuvą. Taip pat lankyti kartu teatrus ir kitus renginius. Pateikėjai visada laikas su šeima buvo šventas, t. y. pirmoje vietoje. Seniau laisvalaikio veiklą ir šeimai skirtą laiką visada planuodavo iš anksto. Dabar dažnai su vyru tiesiog sugalvoję kur nors išvažiuoja, kartais ir su anūkais, o seniau, kai buvo maži vaikai, – daugiausia su kitomis šeimomis, turinčiomis mažų vaikų. Lietuvė kernaviškė taip pat mėgo keliauti su šeima. Kol vaikai buvo maži, juos palikdavo pas močiutes ir važiuodavo tik su vyru, o vėliau – ir su vaikais. Nors akcentavo, kad į keliones dėl darbų gausos buvo sunku išvažiuoti. Ji dirbo mokytoja ir visada turėjo ūkį, todėl kartais tekdavo paprašyti ir kitų pagalbos. Pasak moters, laisvalaikio buvo nedaug, bet kažkaip susiorganizuodavo,

„versdavosi kūliais – vėliau gulė, anksčiau kėlė“. Kernaviškiai išskyrė ir atostogų laiką. Kaip sakė viena iš pateikėjų, jai visada patiko kartu su vyru dirbti ir ilsėtis, todėl kartais, ekonomiškai gyvendami tai geriau, tai blogiau, vis tiek bendroms atostogoms skirdavo tam tikrą laiką, kurio trukmė priklausė ir nuo to, kiek tuo metu turėjo darbo ūkyje. Panašiai laisvalaikį su šeimos nariais leido ir kitų tirtų vietovių pateikėjai. Lenkė iš Nemėžio su visa šeima eidavo į teatrą, kiną, nuvažiuodavo prie jūros į Palangą. Pateikėjui iš Marijampolio laisvalaikis su šeima yra tada, kai suvažiuoja vaikai, anūkai. Sovietmečiu taip pat nesėdėjo namuose, dažnai lankydavo gimines, nuvažiuodavo į atlaidus. Kai kada laiko šeimai likdavo ir savaitgaliais. Totorė iš Nemėžio teigė, kad buvo du laisvadieniai per savaitę ir jų užtekdavo poilsiui su šeima. Kartais visi eidavo į kiną, kavinę. Kol buvo jauni, labiau norėjosi išeiti iš namų, o dabar jau mažiau. Lenkei iš Marijampolio dabar pats geriausias laisvalaikis su šeima, kai leidžia laiką su vaikais, anūkais, draugais.

Jaunesniosios kartos pateikėjams laisvalaikis su šeima taip pat susijęs su kelionėmis, išvykomis, šventėmis. Lenkės iš Trakų teigimu, „pirma šeima, o sau – kas lieka“. Mėgsta su šeima išvažiuoti į gamtą, į pažintines keliones. Visada keliones planuoja, norėtų jų ir daugiau, ypač per atostogas. Dabar dažniau važiuoja į trumpas savaitgalines keliones. Lenkė iš Nemėžio teigė, kad laisvalaikio su šeima atžvilgiu dabar labai blogas laikas. Nors kartu praleidžia visas šventes arba vasarą kartais visi išvažiuoja prie ežero, tačiau ji ir vyras daug dirba (valdiškas darbas, ūkis), tai vaikus vienus išleidžia į stovyklas ar pas senelius. Labai norėtų su visa šeima kur nors dažniau išvažiuoti, bet kol kas negali tam skirti laiko. Lietuviai iš Vilniaus r. Plušinės k. laisvalaikis su šeima – tai laikas, pavyzdžiui, prie ežero, t. y. tas laikas, kurį be įsipareigojimų gali paskirstyti savo nuožiūra šeimos labui. Lietuviai iš Trakų laisvalaikis su šeima – tai laikas, kai su šeima važiuoja į gamtą, į įvairius renginius, rečiau – į kavines. Jo nuomone, visada yra ką nors malonaus veikti, todėl iš anksto neplanuoja, o dažnai daro spontaniškai. Dalis jaunų žmonių renkasi ir pasyvų poilsį. Kaip ir tarp vyresniųjų, nurodomas švenčių šventimas. Rusė iš Nemėžio teigia, kad šeima laisvalaikį leidžia kartu – švenčia gimtadienius ar pasikviečia kaimynus kartu kepti šašlykus. Nors laisvalaikio leidimo būdai ir trukmė ją tenkina, tačiau norėtų dažniau su vyru kur nors išeiti dviese, bet vyrui tai nelabai patinka. Vis daugiau jaunų tėvų labai palankiai vertina kartu su vaikais kokybiškai praleistą laiką. Kaip sakė lietuvė iš Marijampolio, jai laisvalaikis – tai tik kartu su šeima, nes jos nuomone, labai svarbu kuo daugiau laiko praleisti su vaikais – tai svarbu jų raidai. Kartu pabrėžė, kad norėtųsi dar daugiau laisvalaikio, kurį šeima galėtų kartu praleisti be pašalinių žmonių.

Taigi Vilniaus apylinkių žmonių laisvalaikis su šeima gal ir nėra toks intensyvus kaip didmiestyje, tačiau taip pat pasižymi įvairių veikos formų įvairove ir kokybiško laiko, praleistino su šeima, paieškomis. Rečiau minimos šeimos atos-

1 pav. Darbui ar laisvalaikiui skiriami prioritetai Vilniuje. N-49

togos, nes didelis užimtumas darbe apriboja laiką, kuris galėtų būti skiriamas atostogoms su šeima. Panašią situaciją matome ir Vilniuje (Paukštytė-Šaknienė 2019, 58).

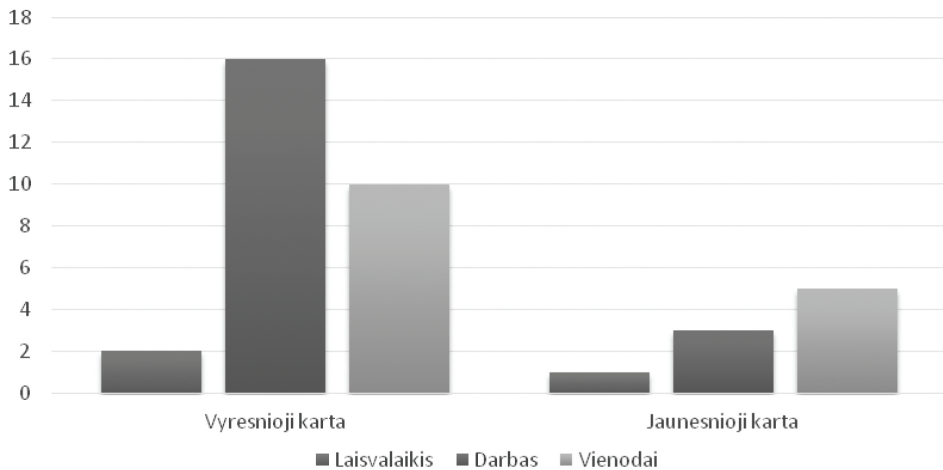
Darbo ir laisvalaikio vertinimas

Apžvelgus pateikėjų laisvalaikio sampratą, matyti, kad dažnai pateikėjai mini darbą. Kyla klausimas, ar laisvalaikis yra svarbesnis už darbą? Tiek vilniečių (1 pav.), tiek Vilniaus apylinkių gyventojų (2 pav.) apklausos rezultatai, pateikus klausimą, ką labiau vertina – darbą, laisvalaikį ar abu vienodai, tam tikra prasme patvirtino ankstesniuose poskyriuose pateiktas išvadas⁶.

Nepaisant gyvenamosios vietos ir ūkinės veiklos specifikos, vyresniosios kartos vilniečiai ir Vilniaus apylinkių gyventojai darbą vertina labiau nei laisvalaikį. Kita vertus, laisvalaikį vilniečiai, palyginti su Vilniaus apylinkių pateikėjais, vertina labiau. Tuo tarpu manančiųjų, kad jiems laisvalaikis ir darbas vienodai svarbūs, yra po lygiai. Jaunesniosios kartos tyrimo duomenų analizė taip pat atskleidė tam tikras tendencijas (tiesa, Vilniaus apylinkių jaunesniosios kartos pateikėjų skaičius nėra reprezentatyvus). Tarp vilniečių dominuoja laisvalaikio prioritetas, o Vilniaus apylinkių gyventojai išsiskiria panašiu požiūriu tiek į lais-

⁶ Paveikslas sudarytas pasitelkus 28 vyresniosios kartos, 21 jaunesniosios kartos Vilniaus ir atitinkamai 28 ir 9 Vilniaus apylinkių pateikėjų atsakymus.

Vilniaus apylinkių gyventojai

2 pav. Darbui ar laisvalaikiui skiriami prioritetai Vilniaus apylinkėse. N-37

valaikį, tiek į darbą. Darbui teikiama pirmenybė panaši visoje tirtoje teritorijoje. Žvelgiant iš dviejų kartų perspektyvos, visoje tirtoje teritorijoje galima pastebėti, kad požiūris į laisvalaikį kinta ir įgauna prioritetinę kryptį. Gauti tyrimo rezultatai, patvirtina sociologės Aidos Savickos išvadas, kad nors laisvalaikio svarba Lietuvos gyventojams neprilygo nei šeimos, nei darbo svarbai, per 1990–2008 metų laikotarpį ji neženkliai, bet nuosekliai augo, ypač dėl kartų kaitos: jaunesniems žmonėms laisvalaikis yra nepalyginti svarbesnis nei vyresniems, o miestiečiai laisvalaikį vertina šiek tiek labiau nei kaimo gyventojai, ir šiuo požiūriu labiausiai išsiskiria sostinės gyventojai (Savicka 2016, 33).

Išvados

Vilniaus apylinkių gyventojų laisvalaikio tyrimas atskleidė, kad dalies jų gyvenimo būdas, susijęs su būtinybe turėti ūkį, žemės sklypą, apriboja laisvai pasirenkamą laisvalaikį. Todėl kai kurie pateikėjai mano, kad dėl ūkinės veiklos jie visai neturi laisvalaikio. Kita dalis pateikėjų laisvalaikį įvardija kaip vieno darbo pobūdžio pakeitimą kitu. Tačiau didžiausia Vilniaus apylinkių abiejų amžiaus grupių pateikėjų dalis, kaip ir vilniečiai, išskiria su įsipareigojimais nesusijusį ir laisvu pasirinkimu pagrįstą (grynąjį) laisvalaikį. „Laikas sau“, kuris nesusijęs su šeima, vyresniosios kartos retai tapatinamas su kelionėmis, dažniau su neintensyviu ar mėgstamu darbu, o labiausiai su pasyviu poilsiu. Panašiai tokį laisvalaikį suvokia ir jaunoji karta. Tuo tarpu „laisvalaikis su šeima“ Vilniaus apylinkėse

dažniausiai suprantamas kaip laikas, leidžiamas kelionėse ir šventėse. Tačiau šeimos kelionių geografija ir intensyvumas gerokai nusileidžia vilniečiams. Greičiausiai tam turi įtakos nuosavas ūkis, nuolatinis darbas jame po „valdiško darbo dienos“, vis mažiau liekanti laiko laisvalaikiui. Ši faktą iliustruoja darbo ir laisvalaikio svarbos suvokimas, kuris Vilniaus apylinkėse kinta lėčiau negu Vilniaus mieste, kur laisvalaikis jau dažnai suprantamas kaip svarbesnis negu darbas. Kita vertus, Vilniaus apylinkių vyresniosios kartos laisvalaikio sampratoje dar yra svarbus religinis aspektas, ko nebuvo fiksuota tarp analogiškos amžiaus grupės vilniečių. Tarp krikščionių (ypač tarp lenkų katalikų) dar yra gyva sekmadieninio laiko, kaip sakralinės, skirtos maldai ir poilsiui, erdvės samprata.

Taigi galima daryti išvadą, kad laisvalaikio sampratą formuoja asmeninis požiūris, lemiamas gyvenimo būdo, išsilavinimo, amžiaus tarpsnio, religinių, moralinių įsitikinimų, šeiminių padėties bei šeimos tradicijų ir gali kisti laiko perspektyvoje. Kita vertus, Vilniaus ir jo apylinkių tyrimas atskleidė, kad laisvalaikio suvokimo savitumą lemia ne tiek skirtingo lygmens vietovės, tautybė ar konfesija, kiek ūkinė veikla, kuri daro ženkliai įtaką laisvo laiko suvokimui ir paskirstymui, o kartu ir jo leidimo formoms.

Literatūra

- Agate, Zabriskie, Agate, Poff 2009 – Joel R. Agate, Ramon B. Zabriskie, Sarah Taylor Agate, Raymond Poff. Family Leisure Satisfaction and Satisfaction with Family Life. *Journal of Leisure Research* 41 (2), 205–223.
- Chick 2015 – Garry Chick. Anthropology and Leisure (p. 1–8). In Gordon J. Walker, David Scott and Monika Stodolska (eds.). *Leisure Matters: The State and Future of Leisure Studies*. Pennsylvania: Venture Publishing.
- Chick 2015 – Garry Chick. Editorial: Opportunities for Cross-Cultural Comparative Research on Leisure. *Leisure Sciences* 22, 79–91.
- Daniliauskas 1983 – Antanas Daniliauskas. Etninės darbininkų kultūrinio gyvenimo problemos (p. 4–66). In Antanas Daniliauskas, Petras Kalnius. *Lietuvos TSR pramonės darbininkų kultūros ir šeimos etnografinės problemos*. Vilnius: Mokslas.
- Kalnius 1983 – Petras Kalnius. Lietuvos pramonės darbininkų šeima socializmo laikotarpiu (p. 67–129). In Antanas Daniliauskas, Petras Kalnius. *Lietuvos TSR pramonės darbininkų kultūros ir šeimos etnografinės problemos*. Vilnius: Mokslas.
- Kalnius 2008a – Petras Kalnius. Miesto šeimos etnodemografiniai bruožai ir vidaus organizacija XIX–XX a. (p. 190–240). In Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė-Šaknienė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis.
- Kalnius 2008b – Petras Kalnius. Etnokultūriniai šeimos švenčių pokyčiai dabartinėje miesto šeimoje (p. 515–530). In Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė-Šaknienė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis.
- Krause 1998 – Richard Krause. *Recreation & Leisure in Modern Society*. Boston, London, Singapore: Jones and Bartlett.
- Löfgren 2001 – Orvar Löfgren. Past and Present in European Ethnology: a Swedish Perspective. *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1 (10), 85–98.

- Mardosa 2010 – Jonas Mardosa. Pasaulietinis ir šventinis laikas Lietuvos kaime: ištakos, suvokimo formos ir raiška XX a. *Liaudies kultūra* 1, 16–25.
- Merkienė 1999 – Irena Regina Merkienė. Papročiai ir laiko dimensijos (p. 42–57). In Irena Regina Merkienė, Vida Savoniakaitė (sud.). *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. Etnologiniai tyrinėjimai 1992, 1993 ir 1995 metais*. Vilnius: Mokslo aidai.
- Morkūnas 1977 – Vitalis Morkūnas. *Nuo tamsos ligi tamsos (Žemės ūkio darbininkų buitės Lietuvoje 1919–1940 m.)*. Vilnius: Mokslo.
- Paukštytė-Šaknienė, Šaknys, Šidiškienė 2019 – Rasa Paukštytė-Šaknienė, Žilvytis Šaknys, Irma Šidiškienė. Sud. Ž. Šaknys. *Vilniečių socialinė sŕveika ir kultūrinė raiška: laisvalaikis, šventės, ritualai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Paukštytė-Šaknienė 2019 – Rasa Paukštytė-Šaknienė. Miestiečių šeimos laisvalaikis, šventės, ritualai (p. 21–111). In Rasa Paukštytė-Šaknienė, Žilvytis Šaknys, Irma Šidiškienė. Sud. Ž. Šaknys. *Vilniečių socialinė sŕveika ir kultūrinė raiška: laisvalaikis, šventės, ritualai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Šinkūnas, Rapoportas 1972 – Stanislovas Šinkūnas, Sergejus Rapoportas. Poilsio kultūra (p. 248–264). In Vacys Milius (red. komisijos pirmininkas). *Kernavė*. Vilnius: Vaga.
- Purrington, Hickerson 2013 – A. Purrington, B. Hickerson. Leisure as a Cross-cultural Concept. *World Leisure Journal* 55 (2), 125–137.
- Rojek 1989 – Chris Rojek. Introduction (p. 1–15). In Chris Rojek (ed.). *Leisure for Leisure Critical Essays*. Basingstoke, Hampshire and London: The Macmillan Press Ltd Houndmills.
- Savicka 2016 – Aida Savicka. Šeimos vertybės (p. 24–67). In Rūta Žiliukaitė, Arūnas Poviliūnas, Aida Savicka. *Lietuvos visuomenės vertybių kaita per dvidešimt nepriklausomybės metų*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Svidinskaitė 2003 – Danguolė Svidinskaitė. Sekmadieninio laiko valdymas XIX–XX a. I pusės katalikų katekizmuose. *Lietuvių katalikų mokslų akademijos suvažiavimo darbai*, 18, 279–322.
- Šaknys 1996 – Žilvytis Bernardas Šaknys. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. antrojoje pusėje*. Vilnius: Pradai.
- Šaknys 2001 – Žilvytis Bernardas Šaknys. *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai*. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla.
- Šaknys 2002 – Žilvytis Šaknys. Jaunimo neintensyvaus darbo savitumai (XIX a. pabaiga – XX a. pirmoji pusė). *Lituanistica*, 1 (49), 42–56.
- Wöhler 2006 – Karlheiz Wöhler. Trends towards Pure Leisure: Leisure as Ritual Performance Time Shift (p. 187–193). In Klaus Weiermair, Harald Pechlaner, Thomas Biegereds (eds.). *Leisure and Tourism. Impacts of Time Allocation on Successful Products and Services*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Rasa Paukštytė-Šaknienė

THE ETHNOLOGICAL STUDY OF FAMILY LEISURE: FEATURES OF THE ENVIRONS OF VILNIUS

Summary

The article analyses the concept of leisure time, and the ways it is perceived by two generations of people (born between 1934 and 1966, and 1974 and 1998). It seeks to reveal the specifics of leisure in the area around Vilnius by analysing: Catholic Sunday leisure; leisure as replacing one activity with another; and the concept of ‘own’ and ‘family’ leisure, revealing the relative perception of the

importance of leisure and work. The main source for the work is ethnographic fieldwork data collected in the Vilnius area. This fieldwork was conducted in 2017 and 2018, by interviewing 37 respondents, from the villages of Nemėžis, Marijampolė and Medininkai, and the towns of Kernavė, Nemenčinė and Trakai. Also, for the purposes for comparison, research on family leisure, which was based on the same methodology carried out in Vilnius (2012 to 2015), was used.

Leisure research in the Vilnius environs revealed that part of the population's lifestyle is linked to the need to have a farm, a plot of land, and this restricts the choice of free time. Therefore, some respondents consider that they do not have any leisure activities, due to economic activity. Some respondents refer to leisure as the replacement of one type of work by another. However, the majority of respondents of both generations in the Vilnius environs, as in Vilnius itself, differentiate non-obligation related, free choice (pure) leisure. The 'own time', unrelated to the family, is rarely identified with travel by the older generations, but more often with low-intensity or favourite work, and mostly with passive rest. The younger generation perceive such leisure time similarly.

Meanwhile, 'leisure time with family' in the environs of Vilnius is mostly spent travelling and celebrating feasts and holidays. However, the geography of family travel is much narrower than that of residents of Vilnius. These trips are not so intense, either. This is likely to be influenced by one's own farm, with regular employment there after the working day in the office, leaving less and less time for leisure. This fact is illustrated by the perception of the importance of work and leisure, which in the environs of Vilnius is changing more slowly than in Vilnius, where leisure is more often understood as being more important than work. On the other hand, there is still an important religious aspect to the concept of leisure in the older generations of the Vilnius environs. There is still a lively concept of Sunday as a sacred space, dedicated to prayer and leisure, among Christians (especially among Polish Catholics). This was not recorded among Vilnius city residents of the same age group.

It can thus be concluded that the concept of leisure is shaped by personal attitudes relating to lifestyle, education, age, religious, moral beliefs, marital status and family traditions. On the other hand, the study of Vilnius and its environs showed that one feature of the perception of leisure is that it is determined not so much by different levels of location, nationality or confession, but by economic activities that significantly influence the perception and distribution of leisure time, as well as the ways of spending it.